

MARIE BENEŠOVÁ

Problém ochrany umělecko-průmyslových památek v nechráněných objektech není sice zcela nový, avšak v současnosti vyvstal jako nesmírně naléhavý úkol, především v souvislosti s asanací Žižkova a s nutností modernizace čtvrtí, které přímo ovliví pražskou památkovou rezervaci.

Souvisí též neméně úzce se změnou názorů na hodnocení tvorby druhé poloviny 19. století, zejména architektury obytných domů, které vznikaly na přelomu 19. a 20. století. Je všeobecně známo a v myslích odborné veřejnosti po celé údobí meziválečné utvrzováno, že právě tato architektura, která tvoří centrální části Vinohrad, Nuslí, Žižkova, Smíchova, Vršovic a Holešovic je naprosto nehodnotná, „zrůdná, lživá a bezduchá“, která „se unavila k smrti v těžkých gotických ornátech či renesančních hávech a antických řízách“; „stavěla domy podle vyježděné historické šablony, nestyděla se za svou vlastní nemohoucnost, ale zakládala si na ní“. Ani secese nenašla v očích kritiků třicátých let o mnoho významnější postavení, neboť její „vlastní smysl byl opustit tržiště historického haraburdi“.¹

Naprosté odsouzení architektury objektů, jejichž jediným prohrěškem bylo architektonické pojednání ploch kompozičními systémy, jejichž formový princip byl odvozen z historie, je zafixováno v myslích kulturních pracovníků, historiků a především architektů po více než půl století, to znamená, že zachvátilo téměř tři generace tvůrců.

Schopnost generační nestrannosti historiků architektury vytváří v současnosti postupně a velmi obtížně nový názor na architekturu rozhraní století na základě důkladné teoretické a historické analýzy, aby bylo i této architektuře přičteno takové místo v historii, které jí zcela objektivně náleží.

K početně poměrně skromným analýzám, které byly v posledním dvacetiletí zpracovány jako školní práce při výuce dějin architektury na fakultě architektury v Praze a které přinesly překvapující výsledky a podklady k předběžnému zevšeobecnění a utvoření názoru na hodnoty pražských obytných objektů rozhraní 19. a 20. století, přibýly v posledních dvou letech znalosti o architektuře obytných objektů Žižkova a Vinohrad. Tyto znalosti o téměř dvě stě padesáti obytných domech byly získány díky finančním prostředkům, které poskytl na organizovaný průzkum Národní výbor hlavního města Prahy a uložil jej katedře teorie a vývoje architektury v Praze.

V roce 1977 byl průzkum zaměřen na Žižkov a diferencován podle oblastí do dvou skupin. Urychleně byly dokumentovány domy, které byly v demoličním pásmu, a pro srovnání s nimi domy v oblasti, které snad demolovány nebudou.

Předpoklady, s nimiž bylo k průzkumu přistupováno, byly původně rozdílné od výsledků, které průzkum přinesl. Převažovala totiž domněnka, že výzdobné prvky na průčelí, o nichž je známo, že byly inzerovány v katalogích výrobních firem, jsou předvyrobeny, v rozměrech i tvarech unifikovány a že bude možno je snímat z objektů určených k demolicí a používat je při opravách obdobných objektů.

Předpoklad o unifikaci a snímatelnosti průčelních architektonických prvků se plně nepotvrdil. Zato byly získány překvapivé informace o uměleckořemeslných součástech ze dřeva, kovu, keramiky, skla a mosazi v exteriéru i interiéru zkoumaných domů.

Proto byla metoda průzkumu zadaného pro rok 1978 podstatně zpřesněna a zaměřena především k získání přehledu o bohatství uměleckooprůmyslových předmětů, aniž bylo opomenuto průčelí, půdorys a popis objektu včetně vrocení a jména jeho původního objednavatele.

Je samozřejmé, že pro průzkum, jež zpracovává více lidí, je třeba vytvořit důkladnou přípravu a takové předpoklady, aby výsledky byly v hodnocení co nejjednodušší. K tomu posloužil podrobně zpracovaný dotazník, schválený Pracovní skupinou pro architekturu 19. a 20. století při Komisi státní památkové péče Rady NVP. Výběr zkoumaných objektů byl porázen za účasti Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody.

Fakta, která byla průzkumem zejména v roce 1978 zjištěna, mají neobyčejný význam proto, že z nich lze přímo odvodit základní kritéria pro hodnocení architektury rozhraní 19. a 20. století. Na základě těchto znalostí lze zdůraznit skutečnost, že architekturu této doby nelze hodnotit z jednoho, ale přinejmenším ze dvou stanovisek. Jednak stanovisko, které analyzuje půdorys a z něj odvozené prostory z hlediska civilizačního, a které, ačkoliv to není předmětem zájmu tohoto příspěvku, dopadá pro architekturu dvaceti let rozhraní století neobyčejně příznivě.

Druhé kritérium hodnotí architektonicko-výtvarnou kompozici plošného pojednání včetně uměleckooprůmyslových předmětů. A právě tato stránka objektů je vlastním předmětem tohoto pojednání.

Průzkum především prokázal to, co bylo a je u této architektury tak hrubě napařádáno, to jest zásadní výrazovou jednotu. Záměrně je použito termínu výrazová jednotu, poněvadž nejde o jednotu slohovou, ačkoliv ani o ní by nebylo nutno u některých vybraných objektů diskutovat.

Avšak architektura a uměleckořemeslná tvorba v domovních objektech uvedené doby není totiž vůbec plagiátem určitých slohových historických schémat, ale tvorbou, k níž bylo použito inspirací tvarů volně komponovaných, působících ve svém celku naprosto jednotně. Teprve hrubé porušení této jednoty odhalí původní záměr, který smělému kritikovi a odsuzovateli nebyl v minulosti vůbec zřejmý.

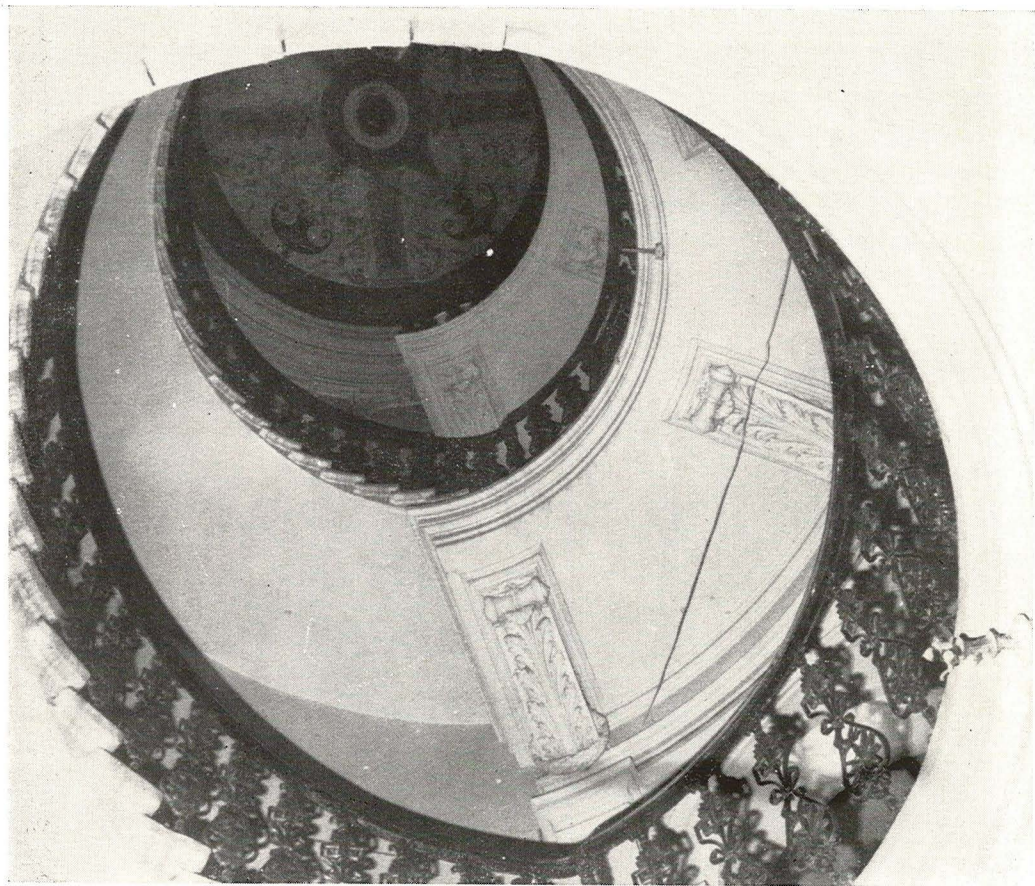

Vestibul domu čp. 388 v Anglické ulici 1, z konce osmdesátých let minulého století s porušenými pilastry a novými dveřmi (snímek J. Boubín)

K výrazové jednotě, která má svou časově i autorsky přesně vymezenou vývojovou linii od historických inspirací přes smíšené až k vegetabilně secesním, přispívají v pořadí nejvýrazněji uměleckořemeslné výrobky ze dřeva a kovu. Soustředěně působí zejména na vstupních, ve většině případech bohatě vyřezávaných dveřích s mřížemi a někde i původním kováním.

Vstupní dveře domu čp. 550 v Balbínově ulici 10, z roku 1875 (snímek J. Boubín)

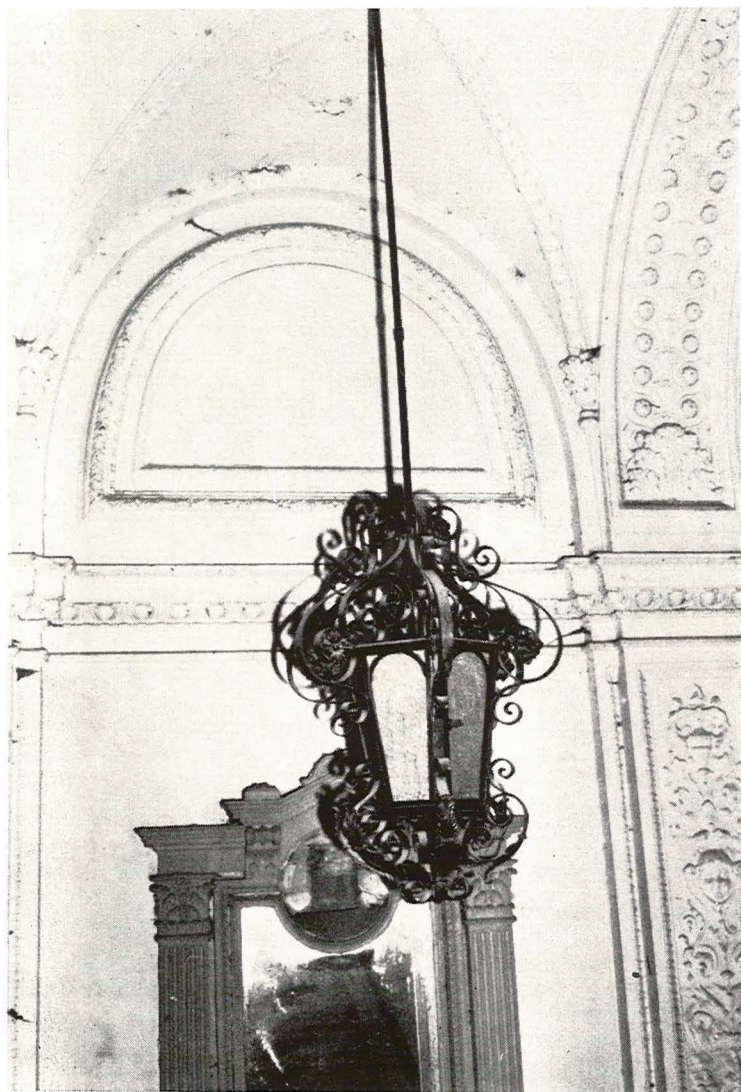
Schodiště domu čp. 70 ve Škrétové ulici 10, z roku 1882 (snímek J. Boubín)

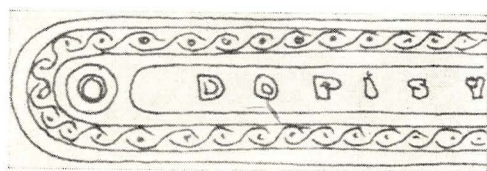
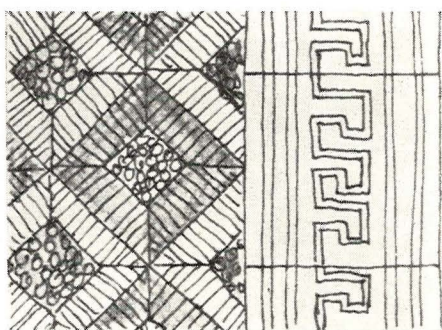
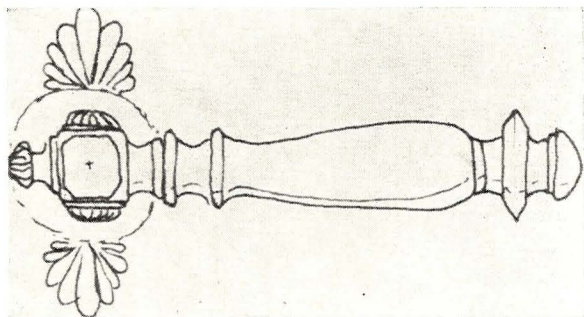
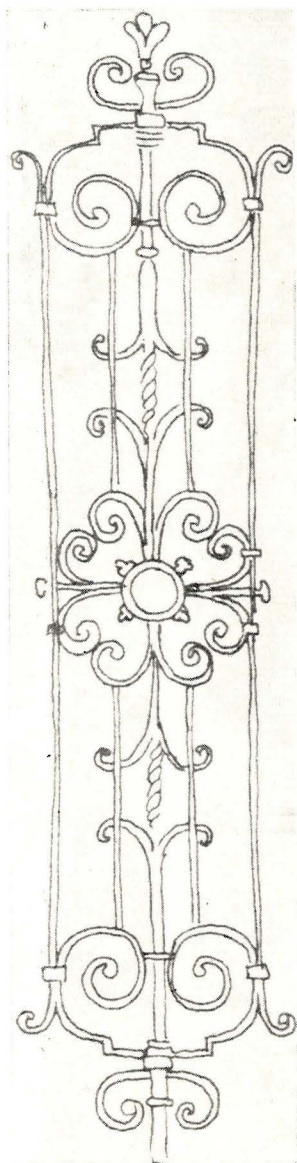
Téměř na všech zkoumaných domech se zachovaly někde ojediněle, někde téměř úplně, vstupní bytové dveře buď jednoduše pojednané nebo i s bohatými řezbami v nadpražích; původního kování a mosazné výbavy se však na nich zachovalo o mnoho méně. K dveřovým doplňkům náleží i vyřezávaná madla zábradlí ladných, stylově přiléhavých forem. Výrazově nejprůkaznější jsou však schodišťová zábradlí a mříže u světlíkových oken. Do konce 19. století litinová, jsou od počátku 20. století vystřídána v ojedinělých případech kovanými. U těchto uměleckoprůmyslových prvků byla zajištěna unifikace rozměru a sklonu i opakované používání tvarového motivu. Zvláštními a skutečně ojediněle zachovanými kusy jsou vestibulová a schodišťová kovová svítidla individuálních kompozic, avšak výrazově odpovídající celku.

Neopomenutelnou součástí výtvarné výbavy zkoumaných domů jsou výplně obvykle vestibulových nebo vstupních dveří, supraport, balkónových dveří či scho-

dištových oken z leptaného skla. Jejich výtvarná hodnota a výtvarné zpracování je různé, někde skromné, ornamentální s půvabným vzorkem, jinde náročné, figurální i barevné a zlacené.

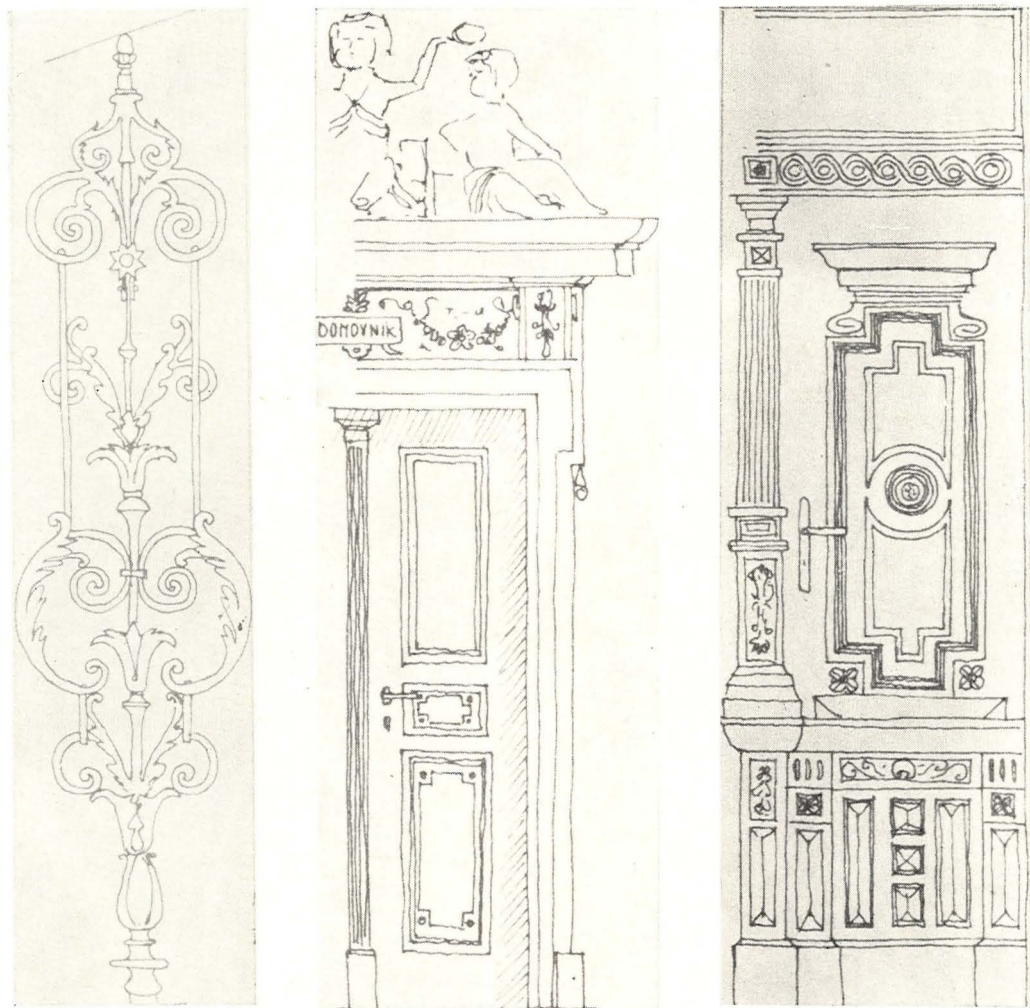
Mimořádnou architektonickou hodnotu zkoumaných objektů tvoří vestibuly nebo vstupní průjezdy. Jsou bohatě členěny výrazově příslušným detailem, doplněným skly, zrcadly a ve 20. století keramickými obkládačkami s geometrickým, pří-

Detaily kliky vstupních dveří, zábradlí, dlaždic a schránky na dopisy v domě čp. 432, Čelakovského sady 12, z roku 1887

Lampa v domě čp. 434, Čelakovského sady 8, z roku 1887 (snímek J. Boubín)

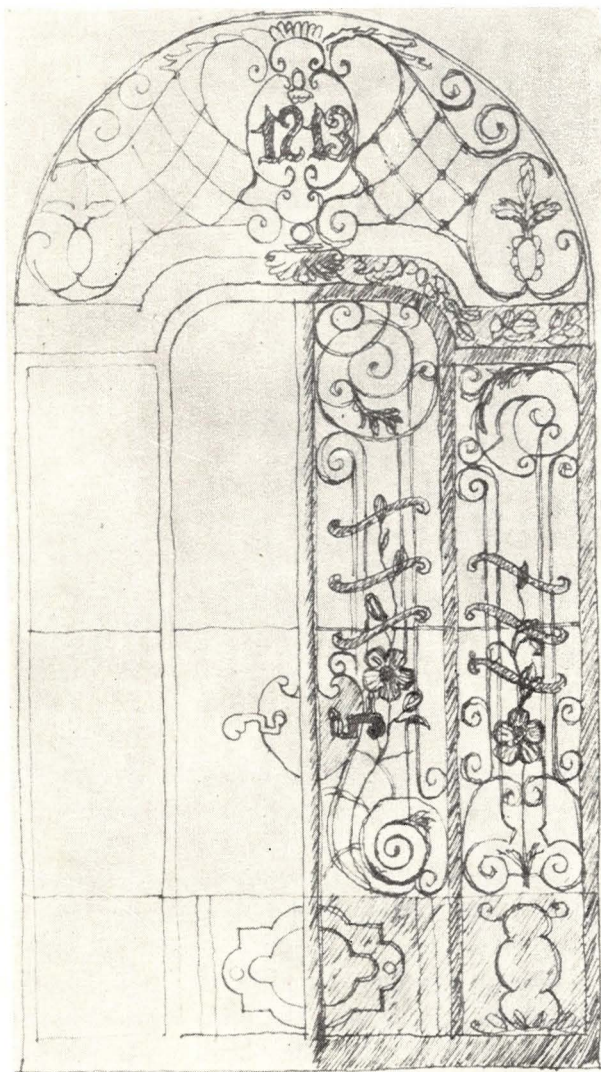
Detaily dveří a zábradlí v domě čp. 161 v Rubešově ulici 6, z roku 1882

rodním i figurálním motivem, mnohde i s krajinným výjevem. Keramické obklady stěn znásobuje v tomto materiálu i dlažba vestibulů a schodišťových podest. Často tu bývá použito ornamentální teraco i mozaika.

Velice ojediněle se zachovaly nárožníky kovové nebo dřevěné, škrabky na bláto nebo osvětlovací kandelábry.

Stručný naznačený výčet uměleckoprůmyslových prvků, které dříve byly samozřejmým výsledkem řemeslnické práce, která se postupně stala hodnotou uměleckořemeslnou, dokládá, jaké bohatství se skrývá v domech, které jsou předmětem strohých ekonomických úvah, zda jsou či nejsou rentabilní pro modernizaci či de-

molici. Abychom čelili eventuálním negativním závěrům, které jsou vyvozovány z hledisek, která neuvažují kulturní hodnoty, je třeba připravit taková opatření, která by nedopustila zničení hodnot, jež spoluvytvářejí génia loci Prahy. Nejde však jen o hodnoty kulturní. Jde i o hospodárnost. Vždyť například 1 m² nového kovaného zábradlí nebo mříže stojí podle náročnosti tvarového motivu tři až pět tisíc korun. Schodišťových zábradlí je v jednom domě podle počtu podlaží 30–60 m. A tak by se dala odvodit cena a z ní ekonomická hodnota každého z uměleckoprůmyslových předmětů, které jsou přirozenou součástí analyzovaných domů.

*Detaily v domě čp. 1213, Ibsenova 5,
z roku 1902*

Detail v domě čp. 811, Mánesova 8, z roku 1893

Byly objeveny nebo lépe odborné veřejnosti připomenuty hodnoty, které existují, o něž málokdo dbá, a které jsou z důvodů prosté a beznadějně neuvědomělé utilitárnosti zcela beztrestně ničeny.

Uvědomění odborné veřejnosti však nestačí. Je nutno především kultivovat uživatele domů a vychovávat je k oceňování krásy, jíž užívají a kterou nedoceňují jen proto, že nevědí nic o jejím významu pro vývoj vlastní osobnosti i svých bližních. Vyvolat zájem veřejnosti o krásu a hodnotu mikroprostředí domu, v němž žijí, je základní a první krok k úspěchu v ochraně nechráněných objektů a jejich umělecko-průmyslových součástí. Pak by se totiž nemohlo stát to, co nejvíce ruší výrazovou

jednotu objektu, totiž bezohledné vyměnění krásných dubových vyřezávaných vstupních dveří za tvarově, materiálově i ve zpracování bezcenná vrata, která nadto se nesmírně rychle poškodí a neslouží tomu účelu, pro který byla patrně instalována. Totéž v poněkud jiné podobě se děje při výměně bytových dveří, kdy stylově odpovídající dveře jsou zaměněny za dřevotřískové v ocelové zárubni na jedné podestě vedle stávajících stylových. Výsledek je hrozný, ba urážející. Za těchto okolností hrubého porušování stylové jednoty nelze vychovávat nikoho ke kráse, oceňování půvabu nejbližšího životního prostředí, které má velký význam při výchově k pospolitosti, ohleduplnosti ke kolektivu těch nejbližších, každodenně se potkávajících, těch, s nimiž sdílíme něco společného, co si máme chránit. A právě v tomto ohledu jsme jako občané patrně poněkud pozadu, posuzujeme-li to, co se při průzkumu nejvíce dotýká toho, který prostředí zkoumá a váží jeho kulturní hodnotu. Je to především nepořádek a špína, které zřejmě obyvatelům mnohých z těchto domů naprosto nevadí. Proto je nutno vyvolat opatření jiná a příkaznější, ač společensky pro výchovu k pospolitému novému způsobu života méně působící.

Z toho hlediska se problém ochrany objektů z rozhraní 19. a 20. století a jejich uměleckoprůmyslové výbavy rozpadá do tří základních směrů. Z usnesení konference konané dne 30. října 1978, na níž byl tento problém v krátkosti nastíněn, vyplynulo, že je třeba připravit zásady opatření pro zvláštní režim údržby a ochrany domů z rozhraní 19. a 20. století. Ve smyslu tohoto usnesení byla pověřena Pracovní skupina pro architekturu 19. a 20. století Komise státní památkové péče Rady NVP, aby rozpracovala usnesení do konkrétních opatření.

Členové Pracovní skupiny se především zavázali, že osobně provedou výběr objektů, které budou předmětem zvláštního režimu údržby, a to ve čtvrtích ještě nezkoumaných po této stránce, jako jsou Smíchov, Nusle, Vršovice, Holešovice a částečně Dejvice a Libeň. Dále byla ustavena skupina, která připraví způsob zajištění zvláštního režimu údržby tak, aby materiál mohl být předložen Radě NVP. Konečně se Pracovní skupina zavázala připravit ročně pět až osm nejhodnotnějších z analyzovaných objektů pro zapsání do Státního seznamu chráněných nemovitých památek. V těchto třech směrech je třeba postupovat rychle a cílevědomě, neboť jak průzkumy z roku 1977 a 1978 ukázaly, je nebezpečí z prodlení.

Při jednání však vyvstala jako neméně naléhavá otázka zachování uměleckoprůmyslových předmětů analyzovaných domů, které jsou nebo budou demolovány. Neboť mnohé z těch, které jsou zachyceny v materiálech průzkumu z roku 1977, již neexistují.

Pro záchranu uměleckoprůmyslových předmětů z demolovaných objektů se rysuje představa skladu a kategorizace demontovaných předmětů, které by bylo možno použít při opravách a modernizaci stylově odpovídajících objektů, jímž příslušné uměleckoprůmyslové předměty chybějí. Nelze se totiž smířit s představou některých stavebních a ekonomických odborníků, že u modernizovaných domů z rozhraní 19. a 20. století bude zachována dobová fasáda a vše ostatní bude bez milosti –

zejména ve veřejných interiérech – vyměněno. S touto představou nelze souhlasit. Objekty z uvedeného období se vyvíjely v době svého vzniku odděleně ve směru civilizačního pokroku a stylového výrazu. A proto jsou připraveny pro modernizaci ve smyslu civilizačním, avšak stylová výrazová jednota jim musí být zachována. A proto je třeba napnout všechny síly, mít dobrou vůli upravit ekonomické stimuly, abychom mohli výrazově stylovou jednotu zachovat a přitom šetřit tím, že zachováme to, co budeme pro kulturní účinnost v modernizovaných domech potřebovat. Nelze zastírat, že práce, která čeká ty, kteří hájí ochranu běžně užívaných objektů z 19. a 20. století, bude velká a obtížná, avšak znalosti, které o tomto problému máme, již dnes dokazují, že to nebude práce marná. Vždyť odměnou bude objevená neznámá krása Prahy.

POZNÁMKY

¹ Teige, K.: Moderní architektura v Československu, MSA 2, Odeon Praha 1930, s. 33.

PRAMENY

Objekty v Praze 2 a 3

Archív odborů pro výstavbu NV v Praze 2 a 3